

॥ শ্ৰীহস্তমুক্তাৰলী ॥

॥ শুভক্লৰ কবি-বিৰচিত ॥

॥ প্ৰাচীন অসমীয়া ছায়ানুবাদ-সম্বলিত ॥

॥ ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ-সম্পাদিত ॥

॥ প্ৰথম সংস্কৰণ ১৯৫৫

G1637A

MANGALDAI COLLEGE CENTRAL LIBRARY

॥ প্ৰকাশন গৰিষদ, অসম ॥

ŚRĪHASTAMUKTĀVALĪ, the original Sanskrit text on the *abhinaya* of hands, written by Śubhaṅkara Kavi, with an Old Assamese gloss-cum-rendering by some unknown writer, edited with a critical Introduction by Dr. Maheswar Neog of Gauhati University, published by Shri Biswanarayan Shastri, Secretary, Publication Board, Assam, Gauhati, edition 1, 1964.

প্রকাশক :

শ্রীবিষ্ণুনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী, এম্. এ

সচিব, প্রকাশন পৰিষদ

গুৱাহাটী

মূল্য : ১২'০০ বাৰ টকা

মুদ্রক :

শ্রীম্ৰত ভট্টাচার্য

শ্রীভূমি প্রেছ

৭৭, ধৰমতলা স্ট্ৰীট

কলিকতা-১৩

॥ सूची ॥

प्रकाशकब आगकथा	...	...	००
कृतज्ञताज्ञापन	...	...	०१
भूमिका			
प्राचीन भावतीय नृत्य-साहित्य	...	...	११
शुभङ्कर कविब हस्तमुक्तारली आक ताब मुल्यायन	...	...	२५
हस्तमुक्तारलीब पाण्डुलिपि	...	...	२५
हस्तमुक्तारलीब ङकत	...	...	२९
शुभङ्कर कविब सद्गीत-दामोदब	...	...	३१
शुभङ्करब पविचय	...	...	३३
शुभङ्करब काल	...	...	३१
हस्तमुक्तारलीब विवय-प्रस्ताब	...	...	४०
असंयुत हस्त	...	...	४१
संयुत हस्त	...	...	४१
नृत्यहस्त	...	...	५१
विनियोग आक वैशिष्ट	...	...	५६
श्रीहस्तमुक्तारली			
आशीर्कचन, वस्तु-निर्देश	...	...	१
असंयुत, संयुत आक नृत्यहस्त	...	...	५
असंयुत हस्तब लेखा	...	...	५
संयुत हस्तब लेखा	...	...	६
नृत्यहस्तब लेखा	...	...	१
असंयुत हस्तब लक्षण	...	...	२
१. पताक	...	...	२
२. पद्मकोष	...	...	२
३. हंसमुख	...	...	२
४. कर्तवीमुख	...	...	१०
५. अलपद्म	...	...	१०
६. त्रिपताक	...	...	१०

৭. মুষ্টিক	...	...	...	১১
৮. শিখর	...	...	...	১১
৯. অর্ধচন্দ্র	...	...	...	১১
১০. সর্পশিবা	...	...	...	১১
১১. স্থচীমুখ	...	...	...	১২
১২. খটকামুখ	...	...	...	১২
১৩. অবাল	...	...	...	১২
১৪. শুকতুণ্ড	...	...	...	১২
১৫. সন্দংশ	..	...	...	১৩
১৬. কাঙ্গুল	...	...	...	১৩
১৭. উর্গনাভ	...	...	...	১৩
১৮. কপিথ	...	...	...	১৩
১৯. মৃগশীর্ষ	...	...	...	১৪
২০. হংসপক্ষ	...	...	...	১৪
২১. তাম্রচূড়	...	...	...	১৪
২২. চতুর্ভ	...	...	...	১৪
২৩. মুকুল	...	...	...	১৫
২৪. ভ্রমর, চলন্ত মধুকব	...	...	...	১৫
২৫. কদম্ব	...	...	...	১৫
২৬. কৃষ্ণসাবমুখ	...	...	...	১৫
২৭. ঘ্রোণিক	...	...	...	১৬
২৮. সিংহাস্ত	...	...	...	১৬
২৯. অকুশ	...	...	...	১৬
৩০. তস্ত্রীমুখ	...	...	...	১৬
সংযুত হস্তব লক্ষণ				
১. গজদন্ত	...	...	...	১৭
২. কপোত	...	...	...	১৭
৩. বর্ধমান	...	...	...	১৭
৪. অঞ্জলি	...	...	...	১৭

৫.	নিবন্ধ	...	...	...	১৮
৬.	কর্কট	...	...	...	১৮
৭.	উৎসঙ্গ	...	...	...	১৮
৮.	অবহিতা	...	...	...	১৮
৯.	স্বস্তিক	...	...	...	১৯
১০.	মকৰ	...	...	...	১৮
১১.	দোল	...	...	...	১৯
১২.	পুষ্পপুট	...	---	...	১৯
১৩.	মবাল	...	...	...	১৯
১৪.	খটকাবর্দ্ধমান	...	...	...	২০
	নৃত্তহস্ত	...	...	...	২০
	অসংযুত হস্তৰ বিষয় আৰু বিষয়-লক্ষণ				
১.	পতাক হস্তৰ বিষয়	...	...	...	২১
	পতাক হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	২৬
২.	পদ্মকোম হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৪৭
	পদ্মকোম হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৪৮
৩.	হংসাস্ত্র হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৫০
	হংসাস্ত্র হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৫২
৪.	কর্ত্তৰীমুখ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৫৭
	কর্ত্তৰীমুখ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৫৯
৫.	অলপদ্ম হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৬৭
	অলপদ্ম হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৬৮
৬.	ত্রিপতাক হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৬৯
	ত্রিপতাক হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৭১
৭.	মুষ্টিক হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৮০
	মুষ্টিক হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৮২
৮.	শিখৰ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৮৬
	শিখৰ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৮৭
৯.	অর্দ্ধচন্দ্র হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৯০
	অর্দ্ধচন্দ্র হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৯১

১০.	সৰ্পশিৰা হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৯৫
	সৰ্পশিৰা হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	৯৬
১১.	স্বচীমুখ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	৯৮
	স্বচীমুখ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১০১
১২.	খটকামুখ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১০৭
	খটকামুখ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১০৯
১৩.	অবাল হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১১৩
	অবাল হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১১৫
১৪.	শুকতুণ্ড হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১২০
	শুকতুণ্ড হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১২১
১৫.	সন্দংশ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১২৩
	সন্দংশ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১২৮
১৬.	কাঙ্গুল হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৩৭
	কাঙ্গুল হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৩৯
১৭.	উৰ্গনাভ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৪২
	উৰ্গনাভ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৪২
১৮.	কপিথ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৪৬
	কপিথ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৪৭
১৯.	মৃগশীৰ্ষ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৪৯
	মৃগশীৰ্ষ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৫১
২০.	হংসপক্ষ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৫৫
	হংসপক্ষ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৫৬
২১.	তাম্ৰচূড় হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৫৯
	তাম্ৰচূড় হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৬০
২২.	চতুৰ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৬২
	চতুৰ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৬৫
২৩.	মুকুল হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৭১
	মুকুল হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৭৩
২৪.	ভ্ৰমৰ হস্তৰ বিষয়	...	...	...	১৭৬
	ভ্ৰমৰ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	...	১৭৭

২৫.	কদম্ব হস্তব বিবয়	...	...	...	১৭৮
	কদম্ব হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৭৯
২৬.	কৃষ্ণসাবমুখ হস্তব বিবয়	...	...	...	১৮১
	কৃষ্ণসাবমুখ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৮২
২৭.	স্রোণিক হস্তব বিবয়	...	...	...	১৮৪
	স্রোণিক হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৮৪
২৮.	সিংহাস্ত্র হস্তব বিবয়	...	...	...	১৮৫
	সিংহাস্ত্র হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৮৫
২৯.	অক্ষুণ্ণ হস্তব বিবয়	...	...	...	১৮৬
	অক্ষুণ্ণ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৮৭
৩০.	তন্ত্রীমুখ হস্তব বিবয়	...	...	...	১৮৯
	তন্ত্রীমুখ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৯০

সংযুত হস্তব বিবয় আৰু বিবয়-লক্ষণ

১.	গজদন্ত হস্তব বিবয়	...	...	...	১৯৩
	গজদন্ত হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৯৩
২.	কপোত হস্তব বিবয়	...	...	...	১৯৫
	কপোত হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৯৫
৩.	বর্দ্ধমান হস্তব বিবয়	...	...	...	১৯৭
	বর্দ্ধমান হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৯৮
৪.	অঞ্জলি হস্তব বিবয়	...	...	...	১৯৯
	অঞ্জলি হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	১৯৯
৫.	নিবধ হস্তব বিবয়	...	...	...	২০০
	নিবধ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	২০১
৬.	কর্কট হস্তব বিবয়	...	...	...	২০২
	কর্কট হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	২০৩
৭.	উৎসঙ্গ হস্তব বিবয়	...	...	...	২০৫
	উৎসঙ্গ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	২০৬
৮.	অরহিথ হস্তব বিবয়	...	...	...	২০৭
	অরহিথ হস্তব বিবয়-লক্ষণ	...	...	...	২০৮

৯.	স্বস্তিক হস্তৰ বিষয়	...	...	২০৯
	স্বস্তিক হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২১০
১০.	মকৰ হস্তৰ বিষয়	...	...	২১২
	মকৰ হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২১২
১১.	দোল হস্তৰ বিষয়	...	...	২১৩
	দোল হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২১৪
১২.	পুষ্পপুট হস্তৰ বিষয়	...	...	২১৬
	পুষ্পপুট হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২১৭
১৩.	মৰাল হস্তৰ বিষয়	...	...	২১৮
	মৰাল হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২১৯
১৪.	খটকাবৰ্দ্ধমান হস্তৰ বিষয়	...	...	২২১
	খটকাবৰ্দ্ধমান হস্তৰ বিষয়-লক্ষণ	...	...	২২২
	অভিনয়ত বিশেষ মন কৰিব লগীয়া	...	...	২২৪
	নৃত্তহস্ত	...	...	২২৬
	নৃত্তহস্তবোৰৰ নাম	...	...	২২৬
১.	কেশবন্ধ হস্ত	...	...	২২৭
২.	নিতম্ব হস্ত	...	...	২২৮
৩.	বেচিত হস্ত	...	...	২২৮
৪.	অৰ্দ্ধবেচিত হস্ত	...	...	২২৯
৫.	চতুৰ হস্ত	...	...	২২৯
৬.	উদ্বৃত্ত হস্ত	...	...	২২৯
৭.	পল্লৱ হস্ত	...	...	২৩০
৮.	পক্ষবন্ধিত হস্ত	...	...	২৩০
৯.	লতানাং হস্ত	...	...	২৩০
১০.	নতমুখ হস্ত	...	...	২৩১
১১.	স্বস্তিক হস্ত	...	...	২৩১
১২.	বিপ্ৰকীৰ্ণ হস্ত	...	...	২৩১
১৩.	আৱিদ্ধবন্ধু হস্ত	...	...	২৩২
১৪.	স্বচ্যাস্ত হস্ত	...	...	২৩২

১৫.	অবালিখটকামুখ হস্ত	...	...	...	২৩২
১৬.	বক্ষোমণ্ডলী হস্ত	...	...	...	২৩৩
১৭.	উবঃপার্শ্বাঙ্কমণ্ডলী হস্ত	...	...	...	২৩৩
১৮.	পার্শ্বমণ্ডলী হস্ত	...	...	...	২৩৩
১৯.	উর্দ্ধমণ্ডলী হস্ত	...	...	...	২৩৪
২০.	মুষ্টিকস্বস্তিক হস্ত	...	...	...	২৩৪
২১.	পক্ষপ্রণোতক হস্ত	...	...	...	২৩৪
২২.	কবিহস্ত	...	...	...	২৩৫
২৩.	দণ্ডপক্ষ হস্ত	...	...	...	২৩৫
২৪.	গকড়পক্ষ হস্ত	...	...	...	২৩৫
২৫.	অলপদ্বোনত হস্ত	...	...	...	২৩৬
২৬.	উত্তানবেচিত হস্ত	...	...	...	২৩৬
২৭.	নলিনীপদ্মকোষ হস্ত	...	...	...	২৩৬
	আক যৎকিঞ্চিৎ	...	...	...	২৩৭
	চিত্রারলী	...	...	...	২৪৩